

CO VŠE MUŽE ZPŮSOBIT VLNA ANEB PÁTRÁNÍ PO POČÁTCÍCH A VÝZNAMU HUDBY

Jiří Plocek

*Věnováno Joachimmu-Ernstu Berendtovi (1922–2000),
německému rozhlasovému redaktorovi, publicistovi,
významnému propagátorovi jazzu, později world music
a nakonec filozofujícímu esejistovi.*

V roce 2000 zemřel na následky automobilové nehody Joachim-Ernst Berendt. Šel právě pěšky představit do jednoho knihkupectví svou novou knihu se symbolickým názvem *Neexistuje cesta, lze jen jít*.

Kdo byl tento muž, jemuž chci věnovat úvodní část svého textu? Narodil se v roce 1922 v Berlíně-Weißensee do rodiny evangelického pastora, který byl za nacistické vlády v Německu zatčen a zemřel v roce 1942 v koncentračním táboře v Dachau. Sám Joachim-Ernst musel ve stejném roce přerušit vysokoškolská studia fyziky a narukovat do armády. Poté byl poslán na východní frontu. V závěrečné fázi války byl spolu s dalšími německými vojáky internován ve spojeneckých táborech v Německu. Klíčovou zkušeností v tomto těžkém období, kdy zažil tvrdou šikanu ze strany svých vězňů, pro něj bylo nezdolné vnitřní puzení, které jej nutilo organizovat spoluvězně a pořádat kulturní akce, aby neztratili – on i oni – životní smysl (Berendt 1996: 391).¹ Události tohoto období jej poznamenaly pro zbytek života: stal se z něj kromě bytostného antifašisty i svého druhu kulturní vizionář. V den, kdy skončila druhá světová válka, byl jedním ze spoluzakladatelů rozhlasové stanice Südwestfunk a od 1. srpna

1. Životopisné detaily, o nichž se zmiňuji, jsou popsány na různých místech v autobiografické knize *Das Leben, ein Klang* (Berendt 1996). Základní údaje o J.-E. Berendtovi lze také snadno nalézt v německé Wikipedii (<https://de.wikipedia.org/wiki/Joachim-Ernst_Berendt>).

1945 jejím prvním zaměstnancem. V této stanici, která pokrývala většinu francouzské okupační zóny a později byla přejmenována na Südwestrundfunk, strávil jako rozhlasový redaktor se zaměřením na jazz celý svůj profesní život až do odchodu do důchodu.

Berendt se o jazz začal zajímat již za války, kdy se tato hudba – považovaná nacisty za nepřátelskou – šířila ilegálně. Jazz se Berendtovi stal symbolem svobody vyjádření jednotlivce a antifašismu. Už v roce 1953 vydal v nakladatelství Fischer Verlag svou první knihu o jazzu s prostým názvem *Das Jazzbuch*,² z níž se postupně stalo standardní dílo a díky novým a dodnes doplňovaným vydáním je to celosvětově nejrozšířenější kniha o jazzu. Vedle toho produkoval celou řadu významných jazzových alb.

Kromě rozhlasové práce byl Berendt také neúnavným inspirátorem, organizátorem a dramaturgem koncertů a festivalů. Z nejznámějších uveďme například *Berliner Jazztage* nebo putovní koncertní řadu *American Folk and Blues Festival*. Díky své usilovné práci při šíření jazzu získal Berendt přezdívku „Jazzový papež“.

Od jazzu k hudbě světa

Pod vlivem svého přítele, významného jazzového saxofonisty Johna Coltranea se J.-E. Berendt začal zabývat i východní hudbou a stal se počátkem 60. let pionýrem na poli world music, a to dávno před etablováním této hudební kategorie. Setkání s východní spiritualitou a zvláště meditací jej přivedlo k zásadnímu rozhodnutí. Opustil své víceméně výhradní zaměření na jazz a přestal se podílet na organizaci jazzových akcí. Začal více cestovat a studovat různé kultury. Přitom prohluboval své pojetí hudby jako univerzálního kulturního fenoménu a obecnější pojetí zvuku jako prvotního

2. Zatím poslední, čtvrté vydání vyšlo ve spoluautorství s Güntherem Huesmannem pod názvem *Das Jazzbuch. Von New Orleans bis ins 21. Jahrhundert*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch, 944 s. Publikace existuje také v několika anglických vydáních – poslední, 7. vydání vyšlo pod názvem *The Jazz Book. From Ragtime to the 21st Century* v nakladatelství Chicago Review Press v roce 2009. Ve slovenském překladu vyšla tato kniha v roce 1968 pod titulem *Kniha o jazze* v nakladatelství Supraphon.

strukturálního principu světa – nebo jinými slovy jako vesmírného univerzálního kódu. Výsledky svého bádání a přemýšlení shrnul v knize vydané v roce 1983 u nakladatelství Insel Verlag pod názvem *Nada Brahma* a podtitulem *Svět je zvuk*.³ Ta se stala bestsellerem a stála na počátku řady knih, v nichž Berendt prozkoumává možnosti vytváření tzv. nového vědomí o světě, jehož základ spočívá v umění ztišit se a naslouchat. Příznačný je název jedné z jeho knih *Síla z ticha* (*Kraft aus der Stille*, 2003).

Kvůli jeho knihám a bohaté přednáškové činnosti řadí mnozí Berendta mezi propagátory hnutí New Age, ale on sám se k němu nikdy explicitně nepřihlašoval. Když mu jeho příznivci a jazzoví fanoušci vytýkali odklon od jazzu, komentoval to takto: „*Překročit neznamená nechat jazz za sebou; znamená to udělat ještě další krok.*“ (Berendt 1996: 332) Jeho kulturotvorná a mediální role bývá vnímána různě – od obdivu jeho posluchačů a čtenářů, z nichž mnohým jeho knihy a pořady otevřely jiný pohled na svět, po víceméně nepřijetí akademickou vědou, která mu vyčítá, že se dopouští nepřípustných zjednodušení, intuitivních závěrů, svévolné práce s fakty a vědeckými hypotézami (Rösing – Bruhn 2002: 35). Ale tak už to bývá – Bible je také „nevědecká“ kniha, ale pořád jaksi funguje, rezonuje, podněcuje k novým výkladům a aktivitám, protože oslovuje i imaginaci a citovou stránku psyché.

V posledních letech svého života Berendt spolupracoval například s německým vydavatelstvím Jaro Medien.⁴ Pro mladé nadšené vydavatele byl autoritou, jakýmsi guruem. Těžiště jím produkováných titulů spočívalo ve vokální podobě world music.

Pro mne osobně patří Berendt ke generaci, která svým vizionářstvím a vnitřním étosem významně utvářela poválečnou

3. V Berendtově pojetí to platí i obráceně: Zvuk je svět. – Já pracuji ve svém textu se 17. přepracovaným vydáním (Berendt 2001).

4. Srov. „Joachim-Ernst Berendt. Jazz producer, philosopher and music guru.“ *Jaro. Good music deserves responsible presenters* [online] [cit. 12. 7. 2016]. Dostupné z: <<http://www.jaro.de/artists/joachim-ernst-berendt/>>. Ukázkou z Berendtoví produkce srov. <<http://www.jaro.de/catalog/joachim-ernst-berendt/chore-der-welt-choirs-of-the-worldstimmen-stimmen-der-riesige-ruf-voices-voices-the-mighty-call/>>.

Festival v Rudolstadtu je dnes v Německu nejvýznamnější platformou, na níž se představuje fenomén world music, u jehož zrodu stál Joachim-Ernst Berendt. Foto Jiří Plocek 2015

kulturu v Evropě a její mediální obraz. V našich podmínkách analogicky vnímám osobnosti typu brněnského rozhlasového redaktora Jaromíra Nečase. Tedy osobnosti, které stály nad dílčími obory a propojovaly je v mediálním prostoru, měly smysl pro výrazná symbolická gesta a niterný étos nezdeformovaný touhou po moci či po funkci. Nezakrývám, že jako společensky angažovanému publicistovi, hudebnímu producentovi a rozhlasovému redaktorovi je mi Berendt v mnohém velmi blízký.

I když nesdílím Berendtovův značný aktivismus při zdůrazňování dominantní role zvuku pro život člověka, inspirovalo mne pročítání jeho knihy *Nada Brahma* v několika ohledech. Zaprvé v otázce uchopení zvuku jako celostního a současně komplexního sdělení, které vnímáme bezprostředně jako celek sluchem – na rozdíl od zraku, který dle Berendta má spontánní tendenci analyzovat a dělit viděné na jednotlivé části. A zadruhé v pojetí světa jako systému, který směřuje k harmonii jako svému cíli

– při čemž hudba v tomto procesu hraje důležitou roli. Mám tu na mysli prostor kultury, tedy tu sféru světového dění, v níž se projevuje člověk jako aktivní činitel. Tento prostor zpětně ovlivňuje přírodní dění na Zemi a celý systém ve vzájemné interakci směřuje do rovnovážného stavu, jehož konečná podoba je pro nás ovšem tajemstvím.

Zvuk jako strukturální princip, hudba jako symbolický jazyk

O počátcích světa stejně jako o počátku lidského pokolení se můžeme dohadovat a máme k dispozici různé vědecké hypotézy. Ale svým způsobem jsou to zas jen dobově podmíněné konstrukty, jimiž se přibližujeme k poznání toho, co se už po několik tisíc let snaží také zformulovat rozličnými způsoby například různá náboženství. Nám nejbližší je to, které v samém úvodu Janova novozákonního evangelia říká: *Na počátku bylo Slovo*. Toto biblické poselství, jež ve svém eklektickém díle zmiňuje i Berendt, znamená svým způsobem, že na počátku byl zvuk. Ano, je to sice „jen“ metafora a jeden z možných výkladů pojmu ‚Slovo‘, ale v jejím základu je přinejmenším část hluboké pravdy. V případě člověka dokonce téměř doslovná, poněvadž u kořene jeho evoluce jako biologického druhu stálo probuzení schopnosti vydávat a vnímat zvuky nesoucí určitý význam, uvědomovat si je a rozvíjet soubor těchto zvuků – jazyk – jako činitele či dokonce přímo ztělesnění kulturního rozvoje lidstva. V případě celého kosmu lze také rozvíjet podobné analogie: Dnes víme, že podstatou zvuku je vibrace a také víme, že nejhlubší podstatou hmoty, z níž je utvořen náš svět, je také vibrace. Elementární částice kmitají, a to i ve hmotě, která se nachází v pevném skupenství. Všechno kmitá a prostorem se díky tomu šíří vlnění. Svým způsobem – a s nadsázkou – je tedy pravda, že vše je zvuk – i když my jej svým frekvenčně omezeným sluchem v celém rozsahu neslyšíme.

Kdy se však zvuk stal pro člověka hudbou? Kdy přestal být hlukem – šuměním, šustěním, hřměním, zkrátka zvukovou kulisou rozličné intenzity? Z fyziky víme, že to, čemu říkáme hudební

tón, má povahu periodického kmitání, zatímco hluky mají povahu neperiodickou.⁵ Podle toho, jak působí společně kmitočty, jimž říkáme vyšší harmonické, jak se sčítají různé kmitočty z různých zdrojů, vnímáme barvy tónů a jsme schopni je od sebe odlišit. Ale to je pořád jenom fyzikální popis, který nám nic neříká o tom, co je to hudba sama o sobě a co nám vlastně přináší. Odpověď na tyto otázky totiž dle mého názoru leží výhradně v oblasti filozofie a věd o člověku a o jeho kulturních výtvorech, nikoli však jen v jednom oboru – například muzikologii nebo v psychologii – ale v jejich kombinaci, v syntetickém pojetí.

Hudba jako příspěvek člověka k evoluci kosmu

Hudba nemůže existovat bez člověka. Vznikla spontánní aktivitou člověka spojenou s procesem uvědomování. Spontánnost je projev určitého vnitřního pociťového stavu, například napětí či přemíry radostné emoce. Obdobně, prvotním a zcela zásadním příznakem působení hudby na člověka je pocit. Když posloucháme hudbu, něco cítíme. Až poté tuto skutečnost začínáme analyzovat intelektem. To, co cítíme, má různou kvalitu, můžeme to různě popsat, a dokonce to v nás může vyvolávat určité reakce, jež můžeme i na fyziologické úrovni stopovat měřením různých parametrů (například krevního tlaku či srdečního tepu). Hudba může dokonce posluchače uvolňovat tak, že se při jejím poslechu rozpláče. Troufám si tvrdit, že základním pocitem, který člověka přivedl k vytváření a poslechu hudby, byl pocit libosti. Když je nám něco nelibé, necítíme potřebu to opakovat a ani se tomu nadále vystavovat. Pocit libosti je spojen s pocitem harmonie. A zase se vrátím k fyzice: víme, že veškeré systémy – a tedy i vesmír jako celek – směřují do rovnovážného stavu, což přeneseně znamená do stavu harmonie. V krajním případě je to stav konečný. Myslím, že je nanejvýš logické, že to, co se děje v rovině fyzikální, odehrává se i v rovině psychické, která je s ní

5. Tyto poznatky lze nalézt v každé základní učebnici akustiky.

propojena. Tak jako můžeme ovlivňovat naši psyché zásahy do fyzické roviny naší existence, tak naopak můžeme ovlivňovat naši fyzickou stránku skrze působení v rovině psychické. Moje další pracovní teze (ale jistě není jen moje, bylo by tu třeba prozkoumat poznatky hlubinné psychologie) zní: Podobnou roli jako chemické látky – ať už ve formě potravin či léčiv – tu hrají psychologické reaktanty, které můžeme v nejširším slova smyslu označit jako symboly. Tyto částice působící v psychických dějích v sobě nesou nejen nějaký význam, ale jsou i prostředkem přenosu psychické energie, která způsobí v příjemci aktivaci, či naopak utlumení. Hudba je jedním z nejdůležitějších symbolických jazyků, který člověka oslovuje tedy nejen skrze jeho psychickou funkci intelektovou (rozeznávání sdělovaného významu, který lze vyjádřit pojmy), ale který na nás působí doslova totálně – našim tělem prochází směs frekvencí jako jedním velkým přijímačem a rozehrává v nás celou škálu pocitových stavů a imaginativních procesů.

Zde se dostávám na pole, které by bylo námětem na další rozsáhlé téma. Je to otázka integrálního pojetí symbolu a následně pak hudby jako svěbytného symbolického jazyka. Ale tímto směrem se už nevydám a omezím se jen na závěrečné konstatování: **Hudba je ve své nejhlubší podstatě prostředkem, jímž člověk přispívá – ať už si toho je vědom, či ne (většinou tak činí zcela nevědomě) – k dosažení harmonie svého bytí, a tím i k dosažení rovnovážného, harmonického stavu světa.** Možná to zní paradoxně tváří v tvář rozmanitým hudebním projevům lidstva, ale v každém z nich tento aspekt můžeme objevit. (Na okraj: I rockový výkřik je koneckonců prostředkem, jak se harmonizovat, dostat ze sebe napětí, které člověk v určitém věku, v určité době či v určité situaci zažívá při konfrontaci se světem vnějším a svým nitrem.) Další otázky funkční a estetické nyní ponechám stranou, protože jsou dle mého názoru z tohoto základního konstatování odvozeny.

Literatura:

- BERENDT, Joachim-Ernst 1996: *Das Leben, ein Klang*. München: Droemer Knaur.
- BERENDT, Joachim-Ernst 2001: *Nada Brahma. Die Welt ist Klang*. 17. přepracované vydání. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag,
- Kraft aus der Stille. Vom Wachsen des Bewußtseins*. 2003. München: Knaur Taschenbuchverlag.
- RÖSING, Helmut – BRUHN, Herbert 2002: Geschichte der Musikpsychologie. In: BRUHN, Herbert – OERTER, Rolf – RÖSING, Helmut (eds.): *Musikpsychologie. (Ein Handbuch)*. 4. vydání. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag.

In the Search of the Origin and Meaning of Music, or, on Everything Which Can Be Caused by Waves

The essay deals with the character of sound and the role of music in human culture. It is based on the popularizing efforts of an important German radio personality Joachim-Ernst Berendt (1922–2000), and it is dedicated to him. This is also the first of the distinct introductions of Berendt into Czech context. An opening part of the text provides a short outline of Berendt's life journey from jazz to world music, and his work, including his most known book, *The World is Sound: Nada Brahma*. At the same time, the essay comments on the basic direction of Berendt's thinking of music, in which sound is the basic code and unifying principle for cosmological contemplations. Based on the outlined ideas, the essay's author develops his own contemplations on the character and meaning of music, where music is understood as a form of sound created by people for people. At the same time, human population is an important factor which has an impact on the state of the world, and so there music has a certain role as well. The role of music can be expressed in the claim: In its deepest essence, music is a means through which the people contribute both consciously and unconsciously to the reaching for the harmony of humankind's existence, and consequently to the reaching of the balance and harmonious state of the world.

Key words: Sound; music; oscillation; Joachim-Ernest Berendt; world music; *Nada Brahma*.